

॥ श्रीमद्भगवद्गीता विवेचन सारांश ॥

प्रकरण 9: राजविधा-राजगुह्ययोग

1/3 (श्लोक 1-10), शनिवार, 04 अक्टोबर 2025

विवेचन: SENIOR TRAINER □ R □ VALIVETI VENKATA LAKSHMI NARAYANA SARMA

यु ट्युब लिंक: <https://youtu.be/2MTncOgSHOw>

विज्ञान संहितना ज्ञानं महत्व

आजना सत्रनी शरूआत देशभक्तिना गीतो, स्तोत्रो, हनुमान यावीसा, दीप-प्रागत्य, गुरुने प्रज्ञाम अने वैदिक सनातन धर्म अनुसार प्रार्थनाओधी थछ.

आजे आपणे नवमा अध्यायनी यर्या शरू करी रह्या छीये. श्रीमद्भगवद्गीतामां कुव अठार अध्याय छे. आ नवमो अध्याय श्रीमद्भगवद्गीतानी मध्यमां आवे छे. तेनुं महत्व भूव ज वधारे छे. पोतानी समाधि समये ज्ञानेश्वर महाराजे आ अध्याय भोव्यो हतो अने समाधि वीधी हती.

आ अध्यायमां श्रीभगवान पोताना तत्त्वरूपने प्रगत करे छे. प्रकृति शुं छे, पुरुष शुं छे, तेनुं अस्तित्व शुं छे आ बधा पर प्रकाश पाडे छे.

ते ज्ञान अने विज्ञान विशे कडे छे. प्रकृति अने पुरुष विशे विस्तृत छलावट करे छे.

तेमां भगवान अर्जुनने ज्ञान अने विज्ञान समजावे छे. अर्जुने भगवानने रोकी, अन्य प्रश्नो पूछ्या, जे अंगे आठमा अध्यायमां भगवान अध्यात्म शुं छे? कर्म शुं छे? अधिभूतम् शुं छे? विगेरे समजावे छे. अर्जुने सात प्रश्नो पूछ्या हता; जेमांथी छ सवालोना जवाब भगवाने आठमा अध्यायमां आपी दीघा हता. परंतु सातमा अध्यायना ज्ञान-विज्ञानना प्रश्नोना जवाब भगवान नवमा अध्यायमां समजावे छे. आ अध्यायनुं नाम राजविधाराजगुह्ययोग छे. विद्या अटवे knowledge. राजविधा- राज अटवे राज. सर्वोपरी विद्या! ये ज प्रमाणे राजगुह्य अटवे अत्यंत गूढ.

9.1

श्रीभगवानुवाच

एदं(न्) तु ते गुह्यतमं(म्), प्रवक्ष्याम्यनसूयवे।

ज्ञानं(वँ) विज्ञानसहितं(यँ), यज्ज्ञात्वा मोक्षयेशुभात्॥८.१॥

श्री भगवान भोव्या: तारा जेवा शुद्ध हृदयना भक्त माटे आ परम गोपनीय विज्ञानसहित ज्ञान ने इरीथी सम्यक् रीते कुं

છું કે જેને જાણીને તું દુઃખરૂપ સંસારથી છૂટી જઈશ.

ભગવાન કહે છે, આ વિજ્ઞાન સહિત જ્ઞાન અત્યંત ગૂઢ છે. 'અહમ વક્ષ્યામિ' એટલે હું બોલું છું. ભગવાન કહે છે, 'અહમ પ્રવક્ષ્યામિ' હું વિસ્તારપૂર્વક બોલું છું.

પ્ર + વક્ષ્યામિ = પ્રવક્ષ્યામિ

'પ્ર' ઉપસર્ગ છે. એનો અર્થ એ છે કે ઉપર ઉપરથી નહીં, પણ અત્યંત ગૂઢતા સાથે બોલું છું.

'અનસૂયવે' એટલે કે જે કોઈના પ્રતિ દ્વેષભાવ રાખતો નથી.

અર્જુનને ભગવાને ગીતામાં ૨૫ નામથી સંબોધેલો છે. તેમાંનું એક નામ છે અનસૂયવે. 'અનસૂયવે'નો અર્થ સમજવા અત્રિસ્મૃતિનો શ્લોક છે,

" ન ગુણાન્ ગુણિનો હન્તિ સ્તૌતિ મન્દ ગુણાનપિ ।

ન અન્ય દોષેસ્તુ રમતે, સાડનસૂય પ્રકીર્તિતઃ ॥"

અનસૂયના લક્ષણો ત્રણ ભાગમાં બતાવ્યા છે.

'ન ગુણાત ગુણીનો હન્તિ' એટલે જે જ્ઞાનીના અવગુણોને શોધતો નથી. બીજું લક્ષણ 'સ્તૌતિ મન્દ ગુણાન્યપિ' એટલે ઓછા જ્ઞાનીમાં પણ ગુણોને શોધે છે.

ત્રીજું લક્ષણ 'નાન્યહઃ દોષાસ્તુ રમતે' અન્ય લોકોના દોષોને શોધતો નથી. આ ત્રણ ગુણો 'અનસૂય' માણસના લક્ષણો છે.

ખરાબ લોકોમાં પણ કોઈને કોઈ ગુણ હોય છે. તે દુષ્ટ લોકોમાં પણ ગુણ શોધે છે.

તે જ્ઞાનીઓમાં પણ ગુણ શોધે છે.

અનસૂયનો ત્રીજો ગુણ એ છે કે તે બીજાના દોષોમાં રસ લેતો નથી.

જો કોઈ બીજું કોઈના વિશે ખરાબ કહે છે, તો આપણે તેનો આનંદ માણીએ છીએ, પરંતુ જો કોઈ આપણા વિશે ખરાબ કહે છે, તો આપણે દુઃખી થઈએ છીએ.

ભગવાન કહે છે, હું વિજ્ઞાન સહિતનું જ્ઞાન સમજાવું છું. જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનમાં શું ફેર છે. ગીતા પરિવારમાં ગીતાના અધ્યયન, વિવેચન વગેરેથી જ્ઞાન મળે છે. પણ આ આ જ્ઞાન મોક્ષનું કારણ બની શકે નહીં. પણ તે મોક્ષ જવાની સીડી બની શકે છે. ગીતાવ્રતી બનવાથી મોક્ષ ન મળે, પણ મોક્ષમાર્ગ જવાની સીડી મળે. જ્યાં સુધી જ્ઞાન, વિજ્ઞાનમાં પરિવર્તિત નહીં થાય, ત્યાં સુધી મોક્ષ નહીં મળે.

વિજ્ઞાનએ મોક્ષ મેળવવાનું સાધન છે. જ્યાં સુધી જ્ઞાનને અનુભવપૂર્વક નહીં જાણવામાં આવે, ત્યાં સુધી તે વિજ્ઞાન બનતું નથી. અનુભવપૂર્વક એટલે સ્વયં દ્વારા.

ગીતા પરિવારનું સૂત્ર છે 'શીખો શીખવાડો અને જીવનમાં લાવો.' જીવનમાં લાવવાની વાત વિજ્ઞાન છે. જીવનમાં આચરણ કરી જ્ઞાનને વિજ્ઞાનમાં બદલો એ મોક્ષની વાત છે.

સરળ ઉદાહરણ રૂપે, સફરજનને બતાવીને તેનો આકાર, રંગ, કદ, સ્વાદ વગેરે જણાવવું એ જ્ઞાન છે. પણ તેને કાપીને ખાવું અને તેનો સ્વાદ અનુભવવો એ વિજ્ઞાન છે. ખાધા પછી તેનો સ્વાદ સહેલાઈથી વર્ણવી શકાય છે.

આપણા ગુરુજનો જ્ઞાન સાથે વિજ્ઞાન એટલે કે જીવનમાં કેવી રીતે અમલમાં મૂકવું તે પણ બતાવે છે. વિજ્ઞાન સહિત જ્ઞાન ગુહ્યતમ છે. ગુહ્ય એટલે ગુપ્ત. ગુહ્યતર એટલે વધારે ગુપ્ત અને ગુહ્યતમ એટલે સૌથી વધુ વધુ ગુપ્ત. ભગવાન તત્ત્વ વિશે બતાવે છે. પણ તત્ત્વ વિશે જાણવા સાધક પાસે કોઈ યોગ્યતા હોવી જરૂરી છે. સાધકની માનસિક સ્થિતિ તે સમજવા જેવી હોવી જોઈએ. કોઈ પહેલા ધોરણના સાધકને MA વિશે ભણાવો તો તેને કશું સમજમાં નહીં આવે. તે સાધક માટે MA (Master of Arts) જ્ઞાન ગુપ્ત છે, કેમકે તે તેને સમજમાં આવે તેવી તેની માનસિક સ્થિતિ નથી.

ભગવાનને પામવા ત્રણ મુખ્ય માર્ગ છે. કર્મમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગ. કર્મયોગને ગુહ્ય કહી શકાય, ધ્યાનમાર્ગને ગુહ્યતર (વધારે ગુપ્ત) અને સૌથી વધુ ગુપ્ત (ગુહ્યતમ) ભક્તિમાર્ગ છે, જેમાં બંને માર્ગ મળી જાય છે. ભક્તિમાર્ગમાં બેનું સ્થાન નથી, પણ માત્ર એકનું સ્થાન છે. ભગવાન અને ભક્ત મળી, એક થઈ જાય છે.

ભગવાન એવા ગુહ્યતમ ભક્તિમાર્ગ વિશે બતાવવા જઈ રહ્યા છે. ભગવાન કહે છે, 'યજ્ઞાત્વા'. 'યજ' એટલે વિજ્ઞાન સહિત જ્ઞાન. 'જ્ઞાતવા' એટલે જાણ્યા પછી. જાણ્યા પછી શું થાય છે? મોક્ષસ્યસેડશુભાત . 'અશુભાત' એટલે મૃત્યુલોક. આ

અશાશ્વત જગત દુઃખાલય છે. અને તે અશુભાત છે. જન્મ મૃત્યુના ચક્રમાં, આ મૃત્યુલોકમાં આપણે ફર્યા કરીએ છીએ. તેથી તે અશુભ છે. આ મૃત્યુલોકથી કેવી રીતે મોક્ષ મળશે? વિજ્ઞાનમય જ્ઞાન જાણ્યા પછી આ દુઃખાલય મૃત્યુલોકથી મોક્ષ મળશે.

ભગવાન હવે જ્ઞાનના લક્ષણો બતાવે છે.

9.2

રાજવિદ્યા રાજગુહ્યં(મ્), પવિત્રમિદમુત્તમમ્। પ્રત્યક્ષાવગમં(ન્) ધર્મ્યં(મ્), સુસુખં(ઙ્) કર્તુમવ્યયમ્॥૯.૨॥

આ વિજ્ઞાન સહિત જ્ઞાન સઘળી વિદ્યાઓનો રાજા, સઘળા ગોપનીયોનો રાજા, અતિ પવિત્ર, ઘણું ઉત્તમ, પ્રત્યક્ષ ફળ અનુભવી શકાય એવું, ધર્મયુક્ત, સાધન કરવામાં સાવ સહેલું અને અવિનાશી છે.

જ્ઞાનના આઠ વિશેષણ છે. પહેલું વિશેષણ રાજવિદ્યા છે. આત્મા અંગે જાણવાનું જ્ઞાન અસલી વિદ્યા છે. બીજું વિશેષણ રાજગુહ્ય છે, ગુપ્ત જ્ઞાનનો રાજા છે. ત્રીજું વિશેષણ પવિત્રમ છે. શુદ્ધ અને પવિત્રમાં ફરક છે. ફિલ્ટરથી પસાર થયેલું પાણી શુદ્ધ છે, પણ પવિત્ર નથી. જ્યાં સુધી ભગવાનની કૃપા ન થાય, ત્યાં સુધી કશું પવિત્ર નથી. ગંગાજળ પવિત્ર છે. આ વિદ્યા પણ મનને પવિત્ર કરે છે.

ચોથું વિશેષણ ઉત્તમમ છે. પાંચમું વિશેષણ પ્રત્યક્ષાવગમન છે. પ્રત્યક્ષ વિદ્યા દ્વારા સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. છઠ્ઠું વિશેષણ ધર્મ્યમ છે. ધર્મ અનેક છે. બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ.

વર્ણ ચાર છે, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, શૂદ્ર અને વૈશ્ય. વર્ણવ્યવસ્થા અનુસાર નિહિત કાર્ય ધર્મયુક્ત છે. વિજ્ઞાન યુક્ત કાર્યથી ધર્મ કાર્ય થાય છે. સાતમું વિશેષણ છે, સસુખમ. સુખમ એટલે સરળ-ઈઝી. આ જ્ઞાનથી જે કાર્ય કરીશું તે સરળ થઈ જશે.

મમૈવાંશો જીવલોકે જીવભૂતઃ સનાતનઃ।
મનઃષ્ટાનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્ષતિ।।15.71।

એને પ્રાપ્ત કરવા માટે અભ્યાસ કરવો પડે છે.

આઠમું વિશેષણ છે અવ્યયમ, એટલે અક્ષય, જેનો વ્યય કે ક્ષય ના થાય એવું. ભગવાન પરિપૂર્ણ છે, જેમનો જન્મ કે મરણ નથી. તેથી ભગવાનનો વ્યય શક્ય નથી. પરમાત્મા પરિપૂર્ણ છે.

એક શ્લોક છે,

ૐ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં પૂર્ણાત્પૂર્ણમુદચ્યતે।
પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥
ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

જો આપણે પૂર્ણમાંથી કંઈપણ લઈએ, તો પણ તે પૂર્ણ રહેશે. ન તો તેનો જન્મ છે અને ન તો તેનો અંત છે. તે શાશ્વત છે, શરૂઆત વિના.

તો પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે જો આ જ્ઞાન આટલું સરળ છે, તો પછી દરેક વ્યક્તિ તેને કેમ પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી?

9.3

અશ્રદ્ધાનાઃ(ઙ્) પુરુષા, ધર્મસ્યાસ્ય પરન્તપા। અપ્રાપ્ય માં(ન્) નિવર્તન્તે, મૃત્યુસંસારવર્ત્મનિ॥૯.૩॥

હે પરંતપ! ઉપર જણાવેલા આ ધર્મમાં શ્રદ્ધા વિનાના માણસો મને ન પામતાં મૃત્યુરૂપી સંસારચક્રમાં ભટકતા રહે છે.

અહીં, ભગવાન અર્જુનને પરંતપ કહીને સંબોધે છે કારણ કે અર્જુન જેવું તપ કરી શકે તેવું કોઈ નથી. તપસ્યા એટલે, જ્યારે આપણે કોઈ કાર્ય કરીએ છીએ અને તે કરવું મુશ્કેલ હોય, છતાં આપણે તે કાર્ય કરવું પડે છે, તેને તપસ્યા કહેવાય છે. અર્જુને છ મહિના સુધી ઊંઘ છોડી દીધી અને ધનુર્વિદ્યા શીખી, તેથી તેને પરંતપ કહેવામાં આવ્યા. અર્જુન ક્યારેય કોઈ યુદ્ધ હાર્યો નથી.

જેને શ્રદ્ધા છે, જે વિજ્ઞાન અને જ્ઞાન જાણવા માંગે છે, તે જગતમાંથી મોક્ષ પામી લે છે. અને જે શ્રદ્ધાવાન નથી, તે ભગવાનને માનતા નથી અને માને છે કે આ પ્રકૃતિ જ સર્વસ્વ છે અને પુનર્જન્મ જેવું નથી, જે કંઈ પણ કરવાનું છે, તે આ જન્મમાં જ કરવાનું છે તેમને વારંવાર જન્મ લેવો પડે છે. અશ્રદ્ધાવાન પણ પ્રભુને પ્રિય છે પણ અવિદ્યાના પડદાને કારણે તે ભગવાનને પામી શકતા નથી.

દોષ ત્રણ પ્રકારના છે.

મનના દોષ એટલે કે અશુદ્ધતા.

બીજો વિક્ષેપ દોષ છે. વિક્ષેપ એટલે વિચલિત ભાવો. મનની વિચલિત પ્રકૃતિ છે.

चञ्चलं हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दृढम्।6-34।।

તે ચંચળ છે. એક જ ક્ષણમાં તે હજારો કાર્યો કરવા ઈચ્છે છે.

ત્રીજો દોષ આવરણ છે. અવિદ્યાથી વિદ્યા ઢંકાયેલી રહે છે.

જેમ અરીસા પર મેલનું આવરણ ચઢી જાય તો, આપણું પ્રતિબિંબ જોઈ શકતા નથી. તેમ અવિદ્યાના આવરણને કારણે ભગવાનને જોઈ શકાતા નથી! આપણો મેલ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર છે. તેને કારણે શરીરમાં ભગવાન જોઈ શકાતા નથી.

આ શ્લોકમાં ભગવાન અર્જુનને પરંતપ સંબોધિત કરે છે. તપ એટલે મુશ્કેલીઓથી ડર્યા વગર પોતાને સાંપેલું કામ કરતા રહેવું.

પરંતપ એટલે તપસ્વીઓમાં પણ સર્વશ્રેષ્ઠ.

અશ્રદ્ધાવાન લોકો અવિદ્યાના આવરણને કારણે ભગવાનને પામી શકતા નથી. અને મૃત્યુ સંસારમાં જન્મ મરણના ચક્રમાં ફરતા રહે છે. અશ્રદ્ધાવાન જ્યારે શ્રદ્ધાવાન બને છે, ત્યારે વિદ્યા દ્વારા અવિદ્યાનું આવરણ દૂર થાય છે, (જેવી રીતે સૂર્યના ઉદયથી અંધકારનું આવરણ દૂર થાય છે) અને તેઓ ભગવાનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. **આમ અશ્રદ્ધાવાન પણ ભગવાનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.**

શ્રદ્ધા અને અજ્ઞાનના અભાવે, સામાન્ય લોકો મને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અને આ દુનિયામાં વારંવાર આવતા-જતા રહે છે, એટલે કે, તેઓ વારંવાર જન્મ લે છે અને વારંવાર મૃત્યુ પામે છે. આ ત્રણ શ્લોકોમાં, શ્રીભગવાને જ્ઞાન વિશે વાત કરી છે અને હવે આગામી શ્લોકમાં તેઓ વિજ્ઞાન વિશે વાત કરે છે.

9.4

मया ततमिदं(म्) सर्वं(ञ्), जगद्व्यक्तमूर्तिना।।

मत्स्थानि सर्वभूतानि, न याहं(न्) तेष्ववस्थितः॥९.४॥

મુજ નિરાકાર પરમાત્માથી આ આખું જગત જળથી બરફની પેઠે પરિપૂર્ણ છે અને સઘળા ભૂતો મારામાં સંકલ્પ ને આધારે સ્થિત છે, પણ વાસ્તવ માં હું એમનામાં સ્થિત નથી.

શ્રીભગવાન કહે છે, આખા જગતમાં હું અવ્યક્ત રીતે વ્યાપ છું. બધા જીવો મારામાં સ્થિત છે, પણ હું જીવોમાં સ્થિત નથી. ભગવાને જગતની ઉત્પત્તિ કરી છે. તેથી બધા જીવો ભગવાનમાં સ્થિત છે. પણ ભગવાન જીવોમાં સ્થિત નથી. જીવની અંદર પ્રકૃતિ છે, જે જડ છે. ભગવાન કહે છે, સૃષ્ટિ મેં બનાવી પણ હું તેમાં નથી. કેમકે સૃષ્ટિના જીવો નશ્વર છે. ભગવાનના નશ્વરમાં સ્થિત નથી. જ્યાં સુધી ભગવાન પ્રકૃતિમાં પુરુષ અર્થાત ચેતના સ્થાપિત ન કરે, ત્યાં સુધી પ્રકૃતિ

નિર્જીવ છે. ચાલી -બોલી શકતી નથી.

9.5

ન ચ મત્સ્થાનિ ભૂતાનિ, પશ્ય મે યોગમૈશ્વરમ્। ભૂતભૃન્ન ચ ભૂતસ્થો, મમાત્મા ભૂતભાવનઃ॥૯.૫॥

અને વળી એ સમસ્ત ભૂતો મારામાં સ્થિત નથી; મારી ઈશ્વરીય યોગશક્તિને જો, ભૂતો નું ધારણ- પોષણ કરનાર અને ભૂતો ને ઉત્પન્ન કરનાર છતાંયે મારો આત્મા વાસ્તવમાં ભૂતોમાં સ્થિત નથી.

અહીંયા ભગવાન ચોથા શ્લોકથી ઊલટું કહે છે. ભગવાન કહે છે, બધા જીવો- પ્રાણીઓ મારામાં નથી. પહેલાના શ્લોકમાં કહ્યું, બધા જીવો મારામાં છે. no

તત્વજ્ઞાનની વાતો સમજવી અઘરી છે. જ્યાં સુધી ઊંડાણમાં ન જઈએ અને તત્ત્વ, ભગવાન, સૃષ્ટિ ન સમજીએ, ત્યાં સુધી આ વાતો સમજાતી નથી. સરળ રીતે સમજીએ. જો હું એમ માનું છું કે પ્રકૃતિ અને ભગવાન અલગ છે ત્યારે પ્રકૃતિમાં ભગવાન છે અને અને ભગવાનમાં પ્રકૃતિ-જીવો છે.

જ્યારે હું એમ માનું છું, કે પ્રકૃતિ અને પુરુષ (ભગવાન) અલગ નથી, ત્યારે પ્રકૃતિમાં પુરુષ નથી અને પુરુષમાં પ્રકૃતિ નથી. કેમકે બંને એક જ છે.

બીજું સરળ ઉદાહરણ સમુદ્ર અને લહેરનું છે. સમુદ્ર હોવાથી લહેર છે, પણ લહેર હોવાથી સમુદ્રનું અસ્તિત્વ નથી. વાસ્તવમાં સમુદ્ર અને લહેર અલગ નથી, એક જ છે. જ્ઞાનીઓ આમ માને છે. સામાન્ય મનુષ્ય એમ માને છે કે લહેર અલગ છે, સમુદ્ર અલગ છે. જ્યારે હું પુરુષ અને પ્રકૃતિને અલગ સમજું છું, ત્યારે પ્રકૃતિમાં પુરુષ છે અને પુરુષમાં પ્રકૃતિ છે. પણ જ્યારે હું બંનેને એક સમજું છું, ત્યારે પ્રકૃતિમાં પુરુષ નથી અને પુરુષમાં પ્રકૃતિ નથી.

સૂક્ષ્મથી સ્થૂળ તરફ જઈએ તો સૌથી સૂક્ષ્મ ભગવાન છે. પંચમહાભૂતમાં આકાશ સૂક્ષ્મ છે, ત્યાર પછી વાયુ સ્થૂળ છે, ત્યાર પછી અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી સ્થૂળ તરીકે આવે છે.

આમ, પરમ ભગવાન, તેમના અનંત સૂક્ષ્મ, અનાદિ અને શાશ્વત પ્રકૃતિ, જેનું વર્ણન ફક્ત તે પોતે જ કરી શકે છે, આ દૃશ્યમાન વિશ્વના દરેક કણને ધરાવતો હોવા છતાં, પોતાને અલગ અને તેનાથી ઉપર રાખે છે.

9.6

યથાકાશસ્થિતો નિત્યં(વૅ) વાયુઃ(સ) સર્વત્રગો મહાન્। તથા સર્વાણિ ભૂતાનિ, મત્સ્થાનીત્યુપધારય ॥૯.૬॥

જેમ આકાશથી ઉદ્ભવેલો સર્વ બાજુએ વિચરનાર અતિ વિસ્તૃત વાયુ સદા આકાશમાં જ સ્થિત છે, એ જ રીતે મારા સંકલ્પ દ્વારા ઉત્પન્ન હોવાને લીધે સઘળા ભૂતો મારામાં સ્થિત છે, એમ સમજ.

"મત્સથનિત્યુપદહારાય" નો શાબ્દિક અર્થ છે: સમજ (ઉપદહારાય)! અહીં, એક ઉપમા આપવામાં આવી રહી છે - એક રૂપક દ્વારા સરખામણી કરવામાં આવી રહી છે. આપણે આકાશ વિશે વાત કરી છે. જેમ મહાન વાયુ (જે દરેક જગ્યાએ ફરે છે) હંમેશા આકાશમાં સ્થિત છે, તેવી જ રીતે, બધા જીવો મારા (પરમાત્મા)માં સ્થિત છે. વાયુ હંમેશા આકાશમાં છે; તે આકાશ વિના અસ્તિત્વમાં નથી. તેવી જ રીતે, પરમાત્મા વિના આપણું કોઈ અસ્તિત્વ નથી; તેથી, પરમાત્મા દરેકમાં છે.

જેમ હવા આકાશમાં બધે ફરે છે, અને આકાશ શૂન્ય છે, જેમાં લાખો બ્રહ્માંડો છે, તેવી જ રીતે, આપણે પણ પરમાત્મામાં છીએ. આપણે આપણા કાર્યો અને સંચિત સંસ્કારો અનુસાર જન્મ અને મૃત્યુ (અને જે કંઈ થાય છે તે બધું)ના ચક્રનો અનુભવ કરીએ છીએ, પરંતુ આપણે પરમાત્માની અંદર છીએ. તેથી આપણે બધા પરમાત્માની અંદર જ ગતિ કરીએ છીએ, જેમ

હવા આકાશમાં સ્થિત છે. આ મુદ્દાને સમજાવવા માટે, એક ઉદાહરણ આપવામાં આવ્યું છે.

9.7

સર્વભૂતાનિ કૌન્તેય, પ્રકૃતિ(યં) યાન્તિ મામિકામ્। કલ્પક્ષયે પુનસ્તાનિ, કલ્પાદૌ વિસૃજામ્યહમ્॥૯.૭॥

હે કૌન્તેય! કલ્પોના અંતે બધા ભૂતો મારી મુળ પ્રકૃતિને પામે છે એટલે કે પ્રકૃતિમાં લય પામે છે અને કલ્પોના આરંભે એમને હું ફરી સર્જું છું.

શ્રીભગવાન કહે છે, "મારા સ્વભાવને નિયંત્રિત કરીને, હું વારંવાર આ સમગ્ર જીવોના બ્રહ્માંડનું સર્જન કરું છું. આ બ્રહ્માંડમાં જન્મ અને મૃત્યુ આપણા નિયંત્રણની બહાર છે કારણ કે આ પ્રકૃતિ ભગવાનના નિયંત્રણ હેઠળ છે, તેથી જીવંત પ્રાણીનું જીવન અને મૃત્યુ તેના નિયંત્રણની બહાર છે. શ્રીભગવાન કહે છે, "હું મારી શક્તિ, મારા સ્વભાવનું નિયંત્રણ લઉં છું, અને વારંવાર તેનું સર્જન અને પછી નાશ કરું છું."

અહીં સમયનો વિષય આવે છે - કલ્પક્ષય, કલ્પ એટલે કે ભગવાન બ્રહ્માનું સમય ચક્ર. જેમ આપણે જાણીએ છીએ, ચાર યુગ છે: સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ, દ્વાપરયુગ અને કળિયુગ (જે હવે પાંચ હજાર એકસો વર્ષથી વધુ સમયથી ચાલી રહ્યું છે)." કળિયુગનો સમયગાળો 432,000 માનવ વર્ષ છે, અને સત્યયુગ તેનાથી ચાર ગણો છે, એટલે કે, 172,800,000 વર્ષ. આ ચાર યુગો મળીને એક મહાયુગ બનાવે છે. એક હજાર મહાયુગ બ્રહ્માજીના એક દિવસ (બાર કલાક) બરાબર છે. આ 4.32 અબજ વર્ષ બરાબર છે.

બ્રહ્માજીનો એક દિવસ અને રાત 8.64 અબજ વર્ષ ચાલે છે. તેમનું સો વર્ષનું આયુષ્ય એટલું વિશાળ છે કે કોઈપણ કમ્પ્યુટરથી તેની સંપૂર્ણ ગણતરી કરવી અશક્ય છે. બ્રહ્માજી પણ મૃત્યુ પામે છે; તેઓ પણ પોતાનું શરીર છોડીને પરમેશ્વરમાં ભળી જાય છે.

બ્રહ્માજીનું અસ્તિત્વ સમુદ્રમાં એક પરપોટા જેવું છે. જ્યારે તેમનો એક દિવસ 4.32 અબજ વર્ષનો હોય છે, અને આપણું મહત્તમ આયુષ્ય માત્ર સો વર્ષ હોય છે, ત્યારે આ વિશાળ બ્રહ્માંડમાં આપણું અસ્તિત્વ શું છે? આપણે કંઈ નથી, છતાં આપણે પોતાને હીરો માનીએ છીએ, જેના કારણે આપણે દુઃખી થઈએ છીએ, અહંકાર અને આસક્તિમાં ડૂબી જઈએ છીએ. આ સમય સ્કેલ એટલા માટે આપવામાં આવ્યો છે કે આપણે આપણી તુચ્છતા/નબળાઈથી વાકેફ થઈએ છીએ.

જ્યારે કલ્પ સમાપ્ત થાય છે (બ્રહ્માનો દિવસ સમાપ્ત થાય છે અને રાતમાં ફેરવાય છે), ત્યારે આપણે બનાવેલા આ બધા શરીર (સૃષ્ટિની ઢીંગલીઓ) એક થઈ જાય છે. "હે કુંતીપુત્ર! તેઓ મારા સ્વભાવમાં ભળી જાય છે. પછી, કલ્પની શરૂઆતમાં, હું (પરમાત્મા) તે બધાનું ફરીથી સર્જન કરું છું. આમ, આ સૃષ્ટિ અવિરત ચાલુ રહે છે.

આ જીવોનો સમુદાય લાચાર છે, એટલે કે તેમના નિયંત્રણમાં નથી, કારણ કે તેમના કાર્યોને કારણે, તેમનું જીવન અને મૃત્યુ તેમના હાથમાં નથી; બલકે, તેમને જવું પડે છે.

9.8

પ્રકૃતિ(મ્) સ્વામવષ્ટભ્ય, વિસૃજામિ પુનઃ(ફ) પુનઃ। ભૂતગ્રામમિમં(ફ) ફલ્સ્નમ્, અવશં(મ્) પ્રકૃતેર્વશાત્॥૯.૮॥

પોતાની પ્રકૃતિને સ્વીકારીને સ્વભાવના બળને લીધે વશ થયેલા આ આખા સૂત્ર સમુદાયને વારંવાર એમના કર્મો અનુસાર સર્જું છું.

શ્રીભગવાન સમજાવે છે કે પ્રકૃતિ કેવી રીતે કાર્ય કરે છે. અવશતનો અર્થ એ છે કે તે આપણા નિયંત્રણની બહાર છે. આપણે

જન્મ લઈએ કે ન લઈએ તે આપણા નિયંત્રણની બહાર છે. આ પ્રકૃતિ શ્રીભગવાનના નિયંત્રણ હેઠળ છે. શ્રીભગવાન કહે છે, "આ પ્રકૃતિ, જે મારા નિયંત્રણ હેઠળ છે અથવા મારા દ્વારા બનાવવામાં આવી છે, હું તેનો વડો છું. હું બ્રહ્માંડનું વારંવાર સર્જન અને વિસર્જન કરું છું. જીવન અને મૃત્યુ બધા ૮૪ લાખ તત્ત્વોના નિયંત્રણની બહાર છે.

9.9

ન ય માં(ન્) તાનિ કર્માણિ, નિબધ્નન્તિ ધનઞ્જય । ઉદાસીનવદાસીનમ્, અસક્તં(ન્) તેષુ કર્મસુ ॥૯.૯॥

હે ધનંજય! એ કર્મોમાં આસક્તિ વિનાના અને ઉદસીનની જેમ સ્થિત મુજ પરમાત્મા ને એ કર્મો નથી બાંધતાં.

અહીં, શ્રીભગવાન સમજાવે છે, "બધા જીવો મારી અંદર છે. હું બધી ક્રિયાઓ કરું છું, પણ તમે જે કરો છો તેનાથી હું બંધાયેલો નથી. મને તેમના પ્રત્યે કોઈ આસક્તિ નથી. હું ફક્ત સાક્ષી તરીકે અવલોકન કરું છું. મેં બ્રહ્માંડનું સર્જન કર્યું છે, તે મારું છે, પણ હું તેમાં સામેલ નથી. તમે જે પણ ક્રિયાઓ કરો છો, પછી ભલે તે સાત્ત્વિક, રાજસિક કે તામસિક તમારા સ્વભાવ અનુસાર હોય, તમે તેમને જાણો છો અને તમે તેના પરિણામો જાણો છો. હું તેમાં સામેલ નથી. હું ફક્ત તટસ્થ વલણથી અવલોકન કરું છું. હું કંઈ કરતો નથી, હું ઉદાસીન રહું છું. તમે જે કંઈ કરો છો - પાપ કે પુણ્ય - તમને તમારા કાર્યોનું ફળ મળશે, મારા પર નહીં. મને તમે જે કરી રહ્યા છો તેના પર કોઈ આસક્તિ નથી."

તો, આ આસક્તિનો અભાવ એ અનાસક્તિની સ્થિતિ છે. પરમ ભગવાન કહે છે, "મનુષ્યો જે પણ ક્રિયાઓ કરે છે તેમાં મને કોઈ રસ નથી. હું ક્યારેય તેમનાથી બંધાયેલો નથી, હું ક્યારેય તેમાં સામેલ થતો નથી; હું ઉદાસીન રહું છું." ઉદાસીનતા એટલે તટસ્થતા. "હું ફક્ત જોતો રહું છું. પણ હું તેનો રેકોર્ડ રાખું છું કે તમે સારું કરી રહ્યા છો કે ખરાબ."

આપણો આગામી જન્મ તે રેકોર્ડ પર આધારિત છે. ભગવાન કહે છે, "તમારો આગામી જન્મ તમારા કર્મો પર આધારિત છે, મારા કારણે નહીં."

9.10

મયાધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિઃ(સ), સૂયતે સચરાચરમ્ । હેતુનાનેન કૌન્તેય, જગદ્વિપરિવર્તતે ॥૯.૧૦॥

હે કુન્તીપુત્ર! મુજ અધિષ્ઠાતાના પ્રભાવથી જ પ્રકૃતિ ચરાચરસહિત આખા જગતને સર્જે છે અને આ હેતુ ના લીધે જ આ સંસાર- ચક્ર ફરી રહ્યું છે.

શ્રીભગવાન કહે છે, "હું જ આ બ્રહ્માંડ ચલાવું છું; હું જ તેનો વડો છું. મેં પ્રકૃતિને એવી શક્તિ આપી છે જે તેને સજીવ અને નિર્જીવ વિશ્વનું સર્જન કરવા સક્ષમ બનાવે છે. મારી શક્તિ પ્રકૃતિ છે. હું સીધું કંઈ કરતો નથી." જેમ કોઈપણ સંસ્થામાં, બધા કાર્યો અન્ય વ્યક્તિઓ દ્વારા વડાની દેખરેખ હેઠળ કરવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે, પ્રકૃતિ પણ મારી દેખરેખ હેઠળ બ્રહ્માંડ ચલાવે છે; હું નથી કરતો.

માનવો તેમના કાર્યોના આધારે આ વિશ્વમાં ફરે છે. આનો અર્થ એ છે કે હું જે પણ કાર્યો કરું છું, સારા કે ખરાબ, મારે તેના પરિણામો ભોગવવા પડે છે, અને તે સહન કરવા માટે, હું આગામી જન્મ લઉં છું. પ્રારબ્ધ કર્મ ગમે તે હોય, તે સંચિત કર્મ છે. તેઓ જન્મનું કારણ છે.

અહીં, આપણે સમજવાની જરૂર છે કે જ્યારે વડા કંઈ કરતા નથી, ત્યારે તેઓ કામ કરાવે છે કારણ કે તે વડા છે. તેમના હેઠળ, ઘણા રાજ્યોના મંત્રીઓ તેમના રાજ્યોના કામકાજ માટે નિયમો અને નિયમનો બનાવે છે. જ્યારે કંઈક રાજ્યોના નિયંત્રણની બહાર જાય છે, ત્યારે કેન્દ્ર સરકાર તેને પોતાના નિયંત્રણમાં લે છે, જેમ શ્રીભગવાન પણ નિયંત્રણમાં લે છે.

છઠ્ઠા અધ્યાયમાં, આપણે જોયું કે જ્યારે પણ ધર્મનો નાશ થાય છે, ત્યારે શ્રીભગવાન અવતાર લે છે. આવા ઘણા શ્લોકો છે. આ રીતે, શ્રીભગવાનની દેખરેખ હેઠળ બધી પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રહે છે. ભગવાન જ બધું છે. ભગવાન સિવાય કંઈ નથી. મહર્ષિ પાણિનીના મતે, પ્રકૃતિના ચોવીસ તત્ત્વો બધા જડ છે. ફક્ત શ્રીભગવાન ચેતન છે. ભગવાન આપણી અંદર છે, તેથી જ

આપણે બોલી શકીએ છીએ. ભગવાને આપણને આ શક્તિ આપી છે. જ્યારે કોઈ મૃત્યુ પામે છે, ત્યારે તેઓ કહે છે, "શરીરને બાજુ પર રાખો." "હું કંઈ કરી રહ્યો નથી, ભગવાન બધું જ કરી રહ્યા છે." આ કર્તાભાવ અને ભોક્તાભાવની ભાવનાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ; ત્યારે જ ભગવાનને જોઈ શકાય છે. જ્યાં સુધી "મેં તે કર્યું, મેં તે કર્યું"ની ભાવના રહેશે ત્યાં સુધી અહંકાર અને આસક્તિ રહેશે, ભગવાન દેખાશે નહીં.

જ્યારે અહંકાર અને આસક્તિ "ભગવાન જ બધું છે, હું જે પણ કાર્ય કરી રહ્યો છું, તેમાં મને ભગવાનનું સ્વરૂપ દેખાય છે"ની લાગણી દૂર થઈ જાય છે અને આ લાગણી આવે છે, ત્યારે જ આપણને મુક્તિ મળે છે, નહીં તો આપણે આ ચક્રમાં ફરતા રહીએ છીએ.

આ સાથે સત્ર સમાપ્ત થયું અને પ્રશ્ન અને જવાબ સત્ર શરૂ થયું.

પ્રશ્નોત્તરી

૧) પ્રશ્નકર્તા - શ્રીમતી રાધા કુમારી દીદી

પ્રશ્ન - દ્વૈત અને અદ્વૈત વચ્ચેનો સંઘર્ષ આપણી અંદર ચાલુ રહે છે. ગીતા કહે છે કે આખરે એક જ તત્ત્વ છે. ભગવાન એક છે, જેમ સમુદ્રના પાણી અને તરંગો એક છે. આપણા આત્માઓ અને અન્ય જીવોના આત્માઓ પણ એક જ ચેતન શક્તિ છે. મૃત્યુ પછી, દરેક વ્યક્તિ તે પરમાત્મા સાથે ભળી જાય છે. તેથી, દરેકની ક્રિયાઓ અલગ નથી, તો આપણે આપણા પોતાના કર્મોથી કેમ બંધાયેલા છીએ? પુનર્જન્મ શું છે? કર્તા કોણ છે?

જવાબ -

આત્મા શુદ્ધ અને અવિનાશી છે. જીવમાં પ્રવેશ કર્યા પછી, આત્મા જીવંત આત્મા બની જાય છે અને પ્રકૃતિમાં ભળીને, એક ક્ષણ માટે તેનું અસ્તિત્વ ભૂલી જાય છે. આત્માની અંદરની દુન્યવી ઇચ્છાઓના વિકૃતિને કારણે, તે ક્રિયા અને આનંદની અશુદ્ધિઓથી દૂષિત થઈ જાય છે. આ અશુદ્ધિને દૂર કરવા માટે પુનર્જન્મ જરૂરી છે. જ્યાં સુધી આ અશુદ્ધિ રહે છે, ત્યાં સુધી જીવંત આત્મા આત્મા બની શકતો નથી. જ્યાં સુધી તે આસક્તિ પર કાબુ મેળવે નહીં, ત્યાં સુધી તેને જન્મ લેતા રહેવું પડે છે. ઇન્દ્રિયો અથવા ગુણોના વિકૃતિને કારણે, વ્યક્તિને કર્મોના પરિણામો ભોગવવા પડે છે; શરીર ફક્ત એક સાધન છે. આત્મા અને જીવ એક છે, પરંતુ જ્યાં સુધી કોઈને ખ્યાલ ન આવે કે "હું" અને "ઈશ્વર" એક જ છીએ ત્યાં સુધી પુનર્જન્મ અનિવાર્ય છે.

૨) પ્રશ્નકર્તા - શ્રી લતા અમીન

પ્રશ્ન - ભગવદ્ગીતામાં, ભગવાન કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું હતું કે અધર્મનો નાશ કરવા માટે વ્યક્તિએ શસ્ત્રો ઉપાડવા જોઈએ. દુર્યોધન પાપી અને અધર્મી હતો, રાવણ પણ પાપી અને અધર્મી હતો, પરંતુ તેના સૈનિકો ન હતા. તો તેમને શા માટે મરવું પડ્યું?

જવાબ -

દરેક જીવને તેમના કાર્યોના પરિણામો ભોગવવા પડે છે. રાવણ અને દુર્યોધનના કાર્યો દૃશ્યમાન છે, પરંતુ સૈનિકોના કાર્યો દૃશ્યમાન નથી; તેમને તેમના પાછલા જન્મના કાર્યોના પરિણામો ભોગવવા પડ્યા. તેથી જ પિતામહ ભીષ્મને પણ અધર્મી દુર્યોધનને ટેકો આપવો પડ્યો. સૈનિકોએ નિઃસ્વાર્થ કાર્યો દ્વારા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી.

૩) પ્રશ્નકર્તા - શ્રી રાઘવેન્દ્ર રાવ રાયલપદ ભૈયા

પ્રશ્ન - જો આકાશ ખાલી છે, તો તેમાં હવા કેવી રીતે સમાઈ શકે?

જવાબ :

અવકાશ એટલે શૂન્યતા છે; તે એટલું નાનું છે કે તેને જોઈ શકાતું નથી, જેમ આપણી નરી આંખે અણુ જોઈ શકાતું નથી. આ બ્રહ્માંડ ઘણા ગોળાઓનું બનેલું છે. આપણી પૃથ્વી એકમાત્ર ગોળો નથી; આ બ્રહ્માંડમાં દરેક વસ્તુને ગોળો કહેવામાં આવે છે, અને હવા તેમાંથી એક છે. આપણે હવા અનુભવી શકીએ છીએ, પણ આપણે તેને જોઈ શકતા નથી. દરિયા કિનારે ઊભા રહીને, આપણે આપણી આંખો જેટલી સમુદ્ર જોઈ શકે છે તેટલું જ જોઈ શકીએ છીએ, પરંતુ સમુદ્ર વિશાળ અને અનંત છે, તેમ આકાશ અનંત છે.

૪) પ્રશ્નકર્તા: શ્રી રાઘવેન્દ્ર રાવ રાયલપદ ભૈયા

પ્રશ્ન: "બંધનંતી" શબ્દનો અર્થ સમજાવો.

જવાબ:

"બંધનંતી" શબ્દનો અર્થ આસક્તિ, એક વળગાડ વિકસાવવો. એવી વસ્તુ સાથે એટલું આસક્ત થવું કે આપણે તેના વિના રહી ન શકીએ. ઉદાહરણ તરીકે, યા પીવાની ટેવ; જો આપણે યા ન પીએ, તો આપણને ચક્કર આવે છે. જ્યારે આપણે સાંસારિક સુખોમાં આસક્ત થઈએ છીએ, ત્યારે આપણે દુઃખનો અનુભવ કરીએ છીએ. નિબંધનંતિનો અર્થ આસક્તિથી મુક્તિ, અલગતાની લાગણી થાય છે. આપણે સાંસારિક સુખોને પ્રેમ કરીએ છીએ, પણ તેમાં આસક્ત નથી. "સમોહન સર્વભૂતેષુ" (સમોહન સર્વભૂતેષુ) ન તો કોઈના માટે દ્વેષ કે પ્રેમ એ અલગતાની લાગણી છે.

પ) પ્રશ્નકર્તા - શ્રી છાયાપતિ બી.કે. ભૈયા

પ્રશ્ન - મનના ત્રણ દોષોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, જેમાંથી એક યંચળતા છે, જેને નિયંત્રિત કરવી મુશ્કેલ છે. મનને કેવી રીતે નિયંત્રિત કરી શકાય?

જવાબ -

મન યંચળ છે અને અત્યંત શક્તિશાળી પણ છે. તેને કેવી રીતે નિયંત્રિત કરી શકાય? આ પ્રશ્ન અર્જુને શ્રીકૃષ્ણને પૂછ્યો હતો.

**ચञ्चलं हि मनः कृष्ण, प्रमाधि बलवद्दहं।
तस्याहं निग्रहो चशमे, वायोरिव सुदुष्करम्॥6-34॥**

આનો જવાબ આપતાં શ્રીભગવાન કહે છે,

**असशयम् महाबाहो, मनोदुर्निग्रहं चलं।
अभ्यासेन तु कौंतेय, वैराग्येण च गुह्यते॥ 6-35॥**

કોઈપણ આધ્યાત્મિક સાધના માટે અભ્યાસની જરૂર પડે છે. મન અશાંત હોય છે, એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ભટકતું હોય છે, જેમ કોઈ બાળકને પ્રેમથી બોલાવવામાં આવે છે. અનાસક્તિની પ્રેક્ષિત મનને નિયંત્રિત કરવામાં પણ મદદ કરી શકે છે જેથી તે વિચલિત ન થાય. હાથી મજબૂત હોય છે, પરંતુ મહાવત તેને પ્રેમ અથવા અંકુશથી કાબૂમાં કરી શકે છે. મન હાથી કરતાં પણ વધુ મજબૂત છે, તેથી તેને કાબૂમાં રાખવા માટે વધુ અભ્યાસની જરૂર પડે છે. આસક્તિ દુઃખનું કારણ બને છે. આપણે આપણા પ્રિયજનો સાથે આસક્ત થઈએ છીએ, અને તેમના દુઃખથી ગ્રસ્ત થઈ જઈએ છીએ. ધૃતરાષ્ટ્ર પોતાના પુત્ર સાથે પ્રેમમાં પડ્યા અને પોતાનો નાશ કર્યો. જો તેમણે પાંડુના પુત્રોને પોતાના તરીકે સ્વીકાર્યા હોત અને દુર્યોધનને સલાહ આપી હોત, તો મહાભારત બન્યું ન હોત.

દ) પ્રશ્નકર્તા - શ્રીમતી વિદ્યા દામલે દીદી

પ્રશ્ન - એવું કહેવાય છે કે મૃત્યુ પછી, પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન પણ આત્મા સાથે જાય છે. પ્રિયજનોથી અલગ થવાના દુઃખને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય?

જવાબ -

જેને આપણે આપણાં સમજીએ છીએ તે આપણાં છે જ નહીં એટલે દુઃખ પણ નથી થતું. આ જ વૈરાગ્ય ભાવ છે.

મન પણ એક ઇન્દ્રિય છે, જે જ્ઞાનેન્દ્રિયોનો સ્વામી છે.

આગામી જીવનમાં, કારણ શરીર છે, મન નહીં. આપણે સમજીએ છીએ કે દુઃખ ભોક્તા હોવાની લાગણીથી ઉદ્ભવે છે. દુઃખ મનમાં હોય છે, અને મન શરીર નથી.

આપણી સ્થિતિ આનંદ છે, જેનો કોઈ વિરોધી શબ્દ નથી, જ્યારે સુખનો વિરોધી શબ્દ દુઃખ છે. સુખ એ પ્રકૃતિની એક એવી સ્થિતિ છે જે સતત બદલાતી રહે છે. દુઃખ ક્ષણિક છે, પરંતુ જેટલું વહેલા આપણે મનને તેની સાચી આનંદની સ્થિતિમાં લાવી શકીએ છીએ, તેટલું દુઃખ ઓછું થશે. આ ફક્ત અભ્યાસ દ્વારા જ શક્ય છે. ફક્ત આ દ્વારા જ આપણે ભગવાનની નજીક જઈ શકીએ છીએ.

આપણે કોણ છીએ? "અહમ બ્રહ્માસ્મિ, આપણે પરમ ભગવાનનો એક ભાગ છીએ." જ્યારે તમે આ સમજો છો, ત્યારે કોઈ દુઃખ રહેશે નહીં.

આત્મા દુઃખી થતો નથી કારણ કે તે અલગ છે. આત્મા દુઃખી થાય છે અને તેથી પુનર્જન્મ લે છે.

૭) પ્રશ્નકર્તા - શ્રીમતી સરોજ અગ્રવાલ દીદી

પ્રશ્ન - જ્યારે ભગવાન બધું કરે છે, ત્યારે આપણે આપણા કાર્યોના પરિણામો કેમ ભોગવીએ છીએ?

જવાબ -

આ ખોટું છે. ભગવાન કંઈ કરતા નથી; તે આપણને કાર્ય કરાવે છે અને સાક્ષી તરીકે અવલોકન કરે છે.

ઈશ્વરે બ્રહ્માંડનું સર્જન કર્યું અને આપણને કાર્ય કરવાની શક્તિ આપી. હવે એ આપણા પર નિર્ભર છે કે આપણે એ શક્તિનો ઉપયોગ સારા માટે કરીએ કે ખરાબ માટે.

ભગવદ્ગીતામાં, અર્જુનને ઉપદેશ આપ્યા પછી, શ્રીભગવાન છેલ્લે કહે છે, **"યથેચ્છસિ તથા કુરુ"**

"મેં તમને માર્ગ બતાવ્યો છે; હવે તમે તમારી પસંદગીના માર્ગ પર ચાલી શકો છો."

વિદ્યુત શક્તિનો ઉપયોગ વિવિધ ઉપકરણો ચલાવવા માટે પણ થઈ શકે છે, અને દુરુપયોગ મૃત્યુ તરફ પણ દોરી શકે છે. આ માટે વીજળી વિભાગને જવાબદાર ઠેરવી શકાય નહીં. જો આપણે વિના પ્રયાસે જોરદાર પવનમાં દીવો પ્રગટાવીએ અને ભગવાન પાસેથી તેની રક્ષાની અપેક્ષા રાખીએ, તો તે શક્ય નથી. આપણે પહેલાં તેની રક્ષા કરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ, તો જ ભગવાન આપણને આશીર્વાદ આપશે.

જો આપણે આપણા બધા કાર્યોમાં ભગવાનને જ જોઈએ અને કર્મો નિઃસ્વાર્થપણે કરીએ, તો અહંકાર અને અભિમાન અદૃશ્ય થઈ જશે, અને આપણે તે કાર્યોના પરિણામો ભોગવવા પડશે નહીં.

૮) પ્રશ્નકર્તા - શ્રીમતી અરુણા દીદી

પ્રશ્ન - મુક્તિ ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે આપણે આપણા કાર્યોના પરિણામોથી મુક્ત થઈએ છીએ. પરંતુ જો આપણે આપણા પાછલા જન્મના કાર્યોને યાદ ન રાખીએ, તો આપણે તેને દૂર કરીને મુક્તિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકીએ?

જવાબ -

વિસ્મૃતિ એક આશીર્વાદ છે. યાદોને વહન કરવી એ એક શાપ છે કારણ કે તે મનને વિચલિત કરે છે.

આપણે જાણવાની પણ જરૂર નથી કારણ કે ભગવાન બધું જ જાણે છે. ચિત્રગુપ્ત આપણા કાર્યોનો રેકોર્ડ રાખે છે, અને તેમના મતે, આપણી વૃત્તિઓ સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક છે. આપણે એક નાના બાળકને ગીતાનું સ્મરણ કરતો અને ગીતાનો ભક્ત બનતો જોઈએ છીએ. તે તે શ્લોકોનો અર્થ પણ સમજી શકતો નથી. આ ફક્ત પાછલા જન્મના તેના કાર્યોને કારણે શક્ય છે. આ જીવનમાં આપણે જે ક્રિયાઓ કરીએ છીએ તે આપણા પાછલા જન્મના સંચિત કાર્યો પર આધારિત છે.

સંચિત ક્રિયાઓ પરિપક્વ થાય છે અને તેને પ્રારબ્ધ કર્મ કહેવામાં આવે છે, જે સમાપ્ત થાય છે, પરંતુ આપણી દૈનિક ક્રિયાઓ સંચિત ક્રિયાઓમાં રૂપાંતરિત થતી રહે છે. આ જીવનમાં સારા કાર્યો કરવાથી આપણા પાપો ઓછા થશે અને આપણા પુણ્યમાં વધારો થશે.

શ્રીકૃષ્ણએ અર્જુનને યુદ્ધ કરવાનું પણ કહ્યું, જે તમારું સ્વાભાવિક કર્તવ્ય છે. જો તમે જીતશો, તો તમે રાજ્યનો આનંદ માણશો; નહીં તો, તમે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરશો. તમે પાપ ભોગવશો નહીં કારણ કે તમે શાસ્ત્રો અનુસાર ન્યાય માટે યુદ્ધ લડી રહ્યા છો.

માત્ર માનવ જીવનમાં જ આપણે આપણા કાર્યો સુધારી શકીએ છીએ.

૯) પ્રશ્નકર્તા - શ્રી પ્રદીપ ત્રિપાઠી ભૈયા

પ્રશ્ન - પુરાણોમાં સ્વર્ગની પ્રાપ્તિને મુખ્ય માનવામાં આવે છે, જ્યારે ભગવદ્ગીતામાં મોક્ષની પ્રાપ્તિને મુખ્ય માનવામાં આવે છે. આ સમજાવો.

જવાબ -

સ્વર્ગ એટલે સુખ. પાતાળ લોકથી બ્રહ્મલોક સુધી ચૌદ લોક છે, જેમાંથી પૃથ્વી સાતમું લોક છે. તેમનું પોતાનું સ્વર્ગ પણ છે, જ્યાં તેમના સત્ત્વગુણો ખતમ થયા પછી તેમને પાછા ફરવું પડશે. સો વર્ષ પછી, બ્રહ્મ ક્ષેત્ર પણ સાક્ષાત્કારમાં વિલીન થઈ જાય છે. મોક્ષનો અર્થ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરવો પણ થાય છે, મૃત્યુમાંથી મુક્તિ નહીં.

આ સાથે જ પ્રશ્નોત્તરીનું સત્ર સમાપ્ત થયું. અંતિમ પ્રાર્થના અને હનુમાન ચાલીસાના પઠન પછી વિવેચનસત્રની સમાપ્તિ થઈ.

અમે માનીએ છીએ કે તમને ચર્યાની રચના વાંચીને આનંદ થશે. કૃપા કરીને નીચેની લિંકનો ઉપયોગ કરીને અમને તમારો પ્રતિસાદ આપશો.

<https://vivechan.learngeeta.com/feedback/>

વિવેચન-સારાંશ વાંચવા માટે આભાર.

અમે સર્વે ગીતા સેવકો, અનન્ય ભાવ સાથે પ્રયાસ કરીએ છીએ જેથી વિવેચનનો સાર તમારા સુધી શુદ્ધ સ્વરૂપે પહોંચે, છતાં પણ ભાષા કે વ્યાકરણ સંબંધી કોઈ ભૂલ હોય તો તે માટે અમે ક્ષમાપ્રાર્થી છીએ.

જય શ્રી કૃષ્ણ!

સંકલન: ગીતા પરિવાર - રચનાત્મક લેખન વિભાગ

દરેક ઘરમાં ગીતા દરેક કરમાં ગીતા!

Let's come together with the motto of Geeta Pariwar, and gift our Geeta Classes to all our Family, friends & acquaintances

<https://gift.learngeeta.com/>

ગીતા પરિવારની આ એક નવી પહેલ છે. હવે તમે વિવેચનોના યુટ્યુબ વિડીયો તેમજ પીડીએફ જોઈ તથા વાંચી શકો છો. કૃપા કરીને નીચે આપેલ લિંકનો ઉપયોગ કરો.

<https://vivechan.learngeeta.com/>

॥ગીતા શીખો, શીખવો, જીવનમાં ઉતારો॥

॥ૐ શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ॥